

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Special Issue | pp. 96-103 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

МИНТАҚА ИҚТИСОДИЙ САЛОҲИЯТИДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР ВА УЛАРНИНГ ГУРУҲЛАНИШИ

Умаров Абдувахоб Турсунович
Ўзбекистон Миллий университети
Иқтисодиёт факультети декани

Аннотация: Мақолада минтақанинг иқтисодий салоҳияти, ундан фойдаланиш бўйича иқтисодчи олимларнинг иқтисодий қарашлари таҳлил қилинган. Шунингдек, минтақаларнинг иқтисодий салоҳиятидан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар ўрганилган ҳамда гуруҳланган. Тадқиқот натижалари бўйича минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланишнинг қуйи ва ўрта даражаларга ажратилиши нинг қуйи ва ўрта даражаларга ажратиш таклифи асосланган ҳамда унинг афзаллик жиҳатлари ёритилган.

Калит сўзлар: Минтақа, ҳудуд, барқарор ривожланиш, иқтисодий салоҳияти, минтақанинг иқтисодий салоҳияти.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА И ИХ ГРУППИРОВКА

Аннотация: В статье анализируется экономический потенциал региона, экономические взгляды экономистов на его использование. Также изучены и сгруппированы факторы, влияющие на использование экономического потенциала регионов. На основе результатов исследования обосновано предложение разделить использование экономического потенциала региона на нижний и средний уровни и выделены его преимущества.

Ключевые слова: Регион, территория, устойчивое развитие, экономический потенциал, экономический потенциал региона.

FACTORS INFLUENCING THE EFFICIENCY OF USING THE ECONOMIC POTENTIAL OF THE REGION AND THEIR GROUPING

Abstract: The article analyzes the economic potential of the region, the economic views of economists on its use. The factors influencing the use of the economic potential of the regions have also been studied and grouped. Based on the results of the study, a proposal to divide the use of the region's economic potential into lower and middle levels is substantiated and its advantages are highlighted.

Key words: Region, territory, sustainable development, economic potential, economic potential of the region.

Кириш

Барқарор ривожланиш шароитида минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш макро, мезо ва микро даражада долзарб аҳамият касб этувчи илмий-амалий муаммолардар ҳисобланади. Узоқ йиллардан буён ушбу масала юзасидан иқтисодий адабиётда кўп сонли илмий тадқиқотлар амалга оширилиб келинаётган бўлиб, унда шакланган қарашлар турли туманлиги билан характерланади Бунинг сабаби минтақа иқтисодий салоҳияти иқтисодий категориясига нисбатан ягона бўлган илмий қарашнинг шакланмаганлиги ҳисобланади. Шунингдек, тадқиқотчилар томонидан амалга оширилган илмий изланишларнинг объекти нуқтаи назаридан минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсияларнинг ишлаб чиқилганлиги ҳам бунга асос бўла олади.

Тадқиқот усуллари.

Тадқиқот жараёнида гуруҳлаш, тизимли ёндашув, назарий ва амалий ўрганиш, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, қиёсий таҳлил каби усуллардан фойдаланилган.

Адабиётлар таҳлили

Н.Н. Яшалова тадқиқотларида минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигининг экологик-иқтисодий жиҳатларини тадқиқ этган. Унинг фикрича, минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига ҳуқуқий-меъёрий, илм-фан, экологик-ресурс, инновацион-техник омиллар таъсир кўрсатади. Ушбу тадқиқот БМТнинг 2030 йилга қадар бўлган муддатда Барқарор ривожланиш мақсадларининг экологик барқарорликни таъминлаш мақсадига эришишда минтақаларнинг экологик-иқтисодий ривожланиш салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга қаратилганлиги билан аҳамиятли ҳисобланади. Бугунги кунда жаҳонда “яшил иқтисодиёт”ни ривожлантиришга қаратилган ислохотларга устуворлик қаратилиши, жумладан, муқобил энергиядан фойдаланишни кенг тарғиб қилиниши минтақалар иқтисодий салоҳиятини баҳолашда экологик омилларни ҳам инобатга олиш заруриятини уйғотади.

Шунингдек, А.И. Гаврилов¹ минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларни бозор, рақобат ва ишлаб чиқариш омиллари гуруҳини ажратиб кўрсатган бўлса, Н.И. Лапин ва Л.А. Беляевалар² эса анъанавий ва аттрактив (жалб қилувчи) омиллар гуруҳини ажратиб ўтишган. Минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи бозор омиллари бу бозор конъюнктураси билан боғлиқ бўлган омиллар ҳисобланса, рақобат ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг рақобатбардошлиги кўрсаткичига таъсир кўрсатувчи, ишлаб чиқариш эса маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнлари ва уни ташкил этиш билан боғлиқ бўлган омиллардан иборат бўлади. Жумладан,

¹ Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление. – М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 239 с.

² Лапин Н.И., Беляева Л.А. Регионы в России: социокультурные портреты регионов в общероссийском контексте. / Монография. – М.: Academia, 2009. – 807 с.

анъанавий омилар бу минтақанинг бошқа бир минтақага нисбатан рақобатбардошлик кўрсаткичини оширишга таъсир кўрсатувчи омилар бўлса, минтақанинг бошқа бир минтақага нисбатан фарқли жиҳатлари, унинг афзалликлари аттрактив (жалб қилувчи) омилар ҳисобланади.

Шу билан биргаликда, Н.А. Чинова ўз тадқиқотларида минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир қилувчи омиларни таъсир доирасига кўра, “қаттиқ” ва “юмшоқ” омиларга ажратиб ўтган.³

Иқтисодий адабиётда минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир этувчи омилар турли ёндашувлар асосида таҳлил қилинган. Жумладан, М.Н. Руденко фикрича, минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги тадқиқот объекти билан боғлиқ ҳолда эмас, балки комплекс ҳолда тадқиқ этилиши лозим. Чунки ҳар қандай омилар минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига маълум бир даражада ўз таъсирини ўтказиш хусусиятига эга ҳисобланади.⁴

Фикримизча, М.Н. Руденко томонидан минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омиларнинг ижтимоий-маданий ёндашув жиҳатидан гуруҳланиши аввалги иқтисодчи олимларга нисбатан кенг қамровли эканлиги билан характерланади.

Таҳлил ва натижалар

Д.Ш. Одинаев минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилар бир вақтнинг ўзида уни шакллантиришга ҳам таъсир қилади,⁵ деган ғояни илгари суради. Унинг фикрича, минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омиларни характери, барқарорлиги, шаклланиш манбаи ва ўзгарувчанлиги бўйича гуруҳлаш мумкин бўлади (1-жадвал).

1-жадвал

Минтақа иқтисодий салоҳиятига таъсир кўрсатувчи омиларнинг таснифланиши⁶

Омиларнинг гуруҳланиши	Омилар
Характерига кўра	интенсив
	экстенсив
Бақарорлига кўра	объектив
	субъектив
Шаклланиш манбасига	ташқи

³ Чинова Н.А. К вопросу о социально-экономическом потенциале региона: теоретический аспект // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2013. – с. 109-112

⁴ Руденко М.Н. Классификация факторов развития и реализация экономического потенциала регионов с позиции социокультурного подхода. Российское предпринимательство. Том 18, № 15, август 2017. – с. 2215-2230.

⁵ Одинаев Д.Ш. Иқтисодий салоҳият тушунчаси, таркиби ва шаклланиш омиллари. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy e;ektron jurnali. № 3, may-iyun, 2022. – 260-266 betlar. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/27_Odinayev.pdf

⁶ Одинаев Д.Ш. Иқтисодий салоҳият тушунчаси, таркиби ва шаклланиш омиллари. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy e;ektron jurnali. № 3, may-iyun, 2022. – 260-266 betlar. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/27_Odinayev.pdf ma'lumotlari asosida tuzilgan

кўра	ички
Ўзгарувчанлигига кўра	ўзгарувчан
	ўзгармас

Таҳлилларга кўра, М.Н. Руденко билан Д.Ш. Одинаев томонидан минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларнинг гуруҳланиши деярли ўхшаш бўлиб, М.Н. Руденко томонидан нисбатан кенг қамровли хулосалар шаклланганлиги билан аҳамиятли ҳисобланади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, юқорида келтириб ўтилган минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларнинг гуруҳланиши бўйича илмий қарашларда ундан фойдаланиш жараёнида вужудга келадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг ўзаро алоқадорлиги инobatга олинмаган ҳисобланади. Шу сабабли, нисбатан тор маънодаги аҳамиятга эга бўлган илмий қарашлар шаклланган. Бу эса минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларнинг тизимли равишда таҳлил қилинмаганлигидан далолат беради.

Иқтисодий адабиётда минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларни мазкур жараёнда вужудга келадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимини инobatга олган ҳолда тадқиқ этишга қаратилган илмий изланишлар ҳам мавжуд. Бу турдаги илмий тадқиқотлардан олинган натижаларда минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омиллар ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг оптимал чегараларини белгилаш имконини бериши билан аҳамиятли ҳисобланади.

Жумладан, минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг макро, мезо ва микро даражадаги аҳамияти Е.В. Шербакованинг илмий изланишларида ёритиб берилган. Унинг фикрича, иқтисодий салоҳиятдан фойдаланиш самарадорлиги микро даражадан макро даражагача бўлган барча ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимининг оптималлигида намоён бўлади.⁷ Бунда ҳар бир босқич, яъни, корхона даражасидан тортиб то яхлит миллий иқтисодиёт даражасигача бўлган иқтисодий салоҳиятдан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи барча омилларни тўлиқ қамраб олиш талаб этилади (2-жадвал).

Микродаражада иқтисодий салоҳиятдан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичига асосий фондлар, логистика, рақобатбардошлик, ресурс таъминоти, маркетинг, инновацион ва савдо-сотик (тижорат) билан боғлиқ омиллар таъсир кўрсатади. Мезодаражада эса бозор конъюнктураси, ички иқтисодий (амалга оширилаётган ҳудудий иқтисодий сиёсат, минтақаларда яратилган иқтисодий шарт-шароитлар ва ҳ.к.), таълим ва ижтимоий соҳа билан боғлиқ омиллар минтақанинг иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш салоҳиятига ўз таъсирини ўтказилади. Макродаражада минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш

⁷ Шербакова Е.В. Иерархическая структура экономического потенциала региона // Регионология. 2018. Т. 26, № 3. – с. 422-437

самарадорлиги яхлит миллий иқтисодиёт тармоқлари, жумладан, саноат, қишлоқ хўжалиги, хизмат кўрсатиш, ижтимоий соҳа бўйича ҳудудлар салоҳиятидан фойдаланиш жараёнида намоён бўлади.

2-жадвал

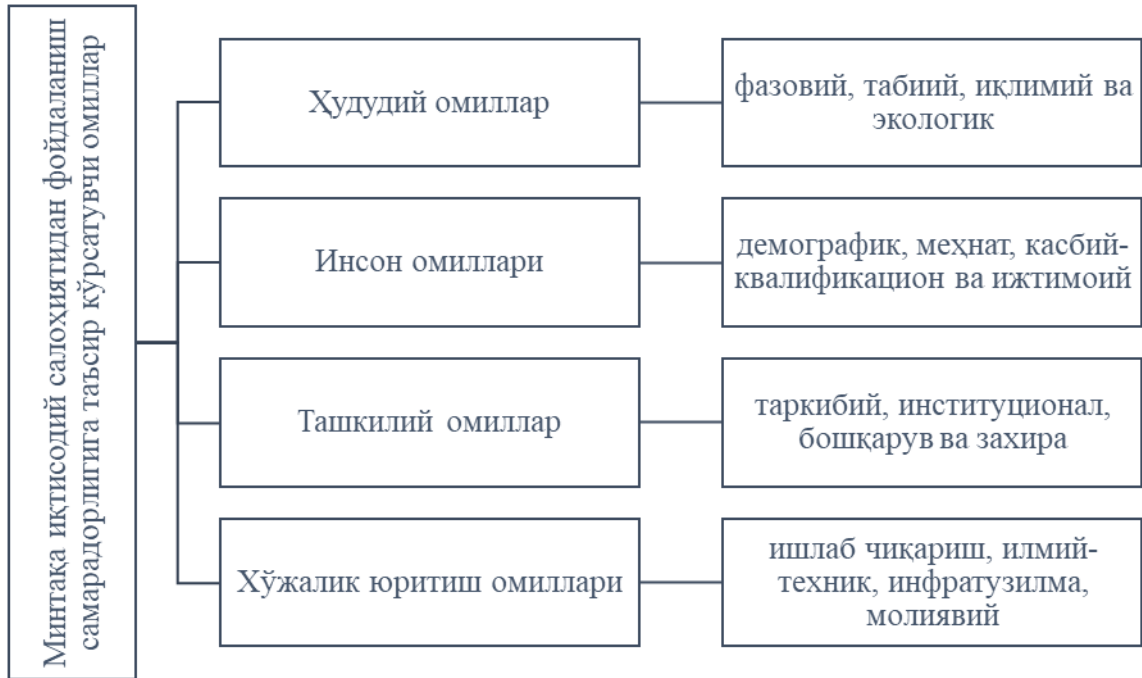
Барқарор ривожланиш шароитида минтақа иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш даражалари ва унга таъсир кўрсатувчи омиллар⁸

Микродаража	Мезодаража	Макродаража
Ишлаб чиқариш салоҳияти		
Меҳнат салоҳияти		
Илмий техник салоҳият		
Молиявий салоҳият		
Бошқарув салоҳияти		
Мол-мулк салоҳияти (асосий фондлар ва ишлаб чиқариш воситалари)	Табиий-ресурс салоҳияти	
	Дамографик салоҳият	
	Маданий салоҳият	
Логистик салоҳият	Геосиёсий салоҳият	
Рақобатбардошлик салоҳияти	Экологик салоҳият	
	Экспорт салоҳияти	
Ресурс салоҳияти	Инвестицион салоҳият	
Маркетинг салоҳияти	Институционал салоҳият	
Инновацион салоҳият	Бозор салоҳияти	Саноат салоҳияти
Тижорат салоҳияти	Ички иқтисодий салоҳият	Агросаноат салоҳияти
	Ижтимоий соҳа салоҳияти	Ижтимоий ривожланиш салоҳияти
	Таълим салоҳияти	Ташқи иқтисодий салоҳият

Шунингдек, яна бир иқтисодчи олим И.Н.Ильина томонидан минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларнинг ҳудудий, ташкилий, хўжалик юритиш ва инсон омили билан боғлиқ бўлган гуруҳлари ўзаро фарқланади. Унинг фикрича, минтақа иқтисодчи салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига аниқ бир кўрсаткичлар тизими эмас, балки турли йўналишлар кесимидаги омиллар таъсир кўрсатади.⁹

⁸ Щербаква Е.В. Иерархическая структура экономического потенциала региона // Регионология. 2018. Т. 26, № 3. – с. 422-437 маълумотлари асосида тузилган

⁹ Ильина И.Н. Региональная экономика и управления развитием территорий: Учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / И.Н. Ильина, К.С. Леонард, Д.Л. Лопатников и др. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 351 с.

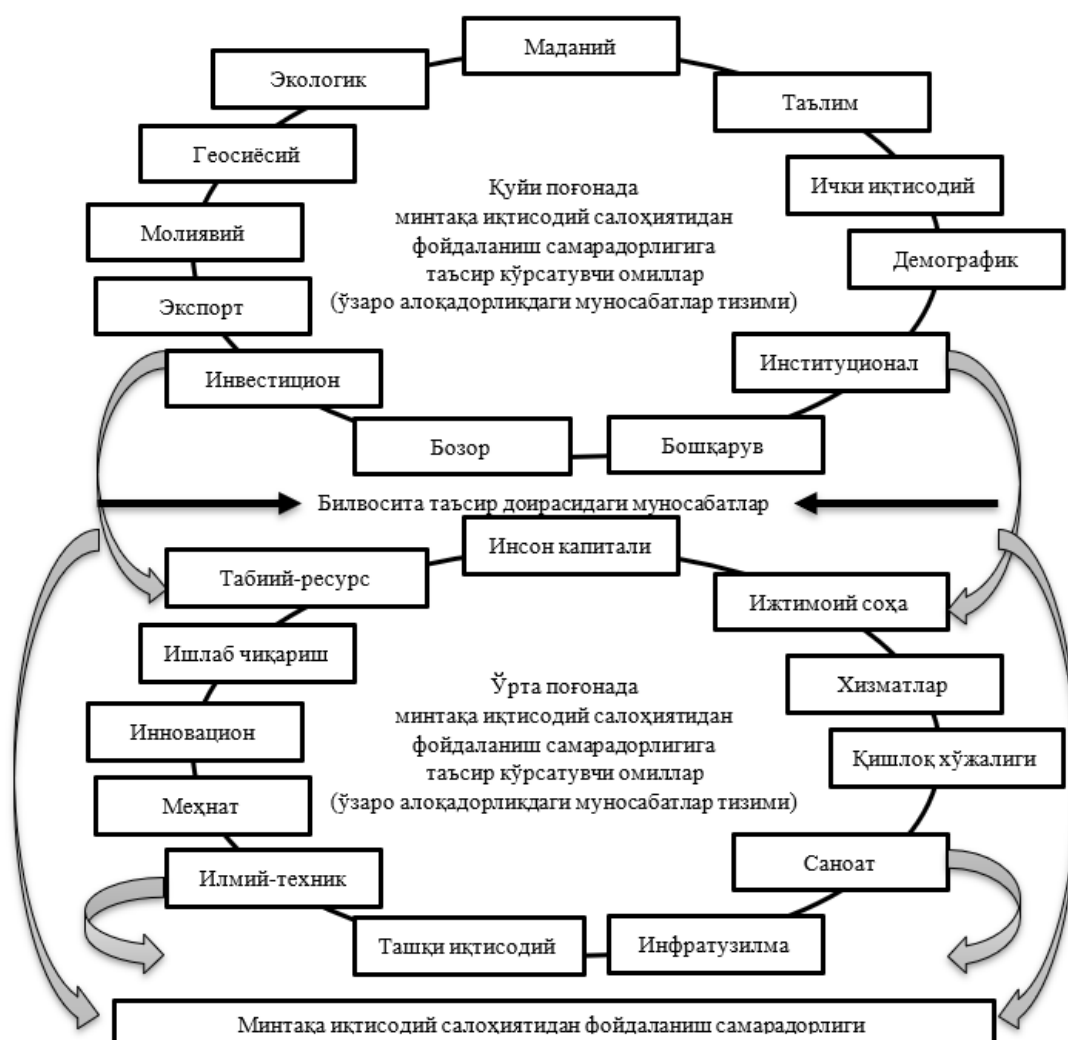
1-расм. Минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омиллар ва уларнинг гуруҳланиши¹⁰

Юқорида келтириб ўтилган Е.В. Шербакова ва И.Н. Ильина томонидан минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларнинг гуруҳланиши бошқа иқтисодчи олимлар томонидан ушбу йўналишда амалга оширилган тадқиқот натижаларига нисбатан мураккаб тузилишга эга эканлиги билан характерланади.

Таҳлилларга кўра, барқарор ривожланиш шароитида минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларни ундан фойдаланиш жараёнида вужудга келадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг ўзаро алоқадорлиги нуқтаи назаридан бевосита ёки билвосита таъсир имкониятларидан келиб чиққан ҳолда гуруҳлаш талаб этилади (2-расм). Бу турдаги гуруҳлашни амалга оширилиши олинган натижаларнинг ишончлилигини ошириш билан биргаликда, ҳар қандай минтақада қўллаш имкониятини яратади.

Тақлиф этилаётган барқарор ривожланиш шароитида минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларни ундан фойдаланиш жараёнида вужудга келадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг ўзаро алоқадорлиги нуқтаи назаридан бевосита ёки билвосита таъсир имкониятларидан келиб чиққан ҳолда гуруҳлаш амалиёти маҳсулот ишлаб чиқаришнинг илк босқичидан бошлаб то уни истеъмолчига етиб боргунга қадар бўлган даврдаги барча босқичларни тўлиқ қамраб олганлиги билан аҳамиятли ҳисобланади.

¹⁰ Ильина И.Н. Региональная экономика и управления развитием территорий: Учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / И.Н. Ильина, К.С. Леонард, Д.Л. Лопатников и др. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 351 с. маълумотлари асосида тузилган

2-расм. Минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларнинг гуруҳланиши¹¹

Минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланишнинг қўйи ва ўрта даражаларга ажратилиши қуйидагича изоҳланади:

- қўйи даража бу маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнларини ўзида акс эттириб, корхоналар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик алоқаларининг ўрнатилиги, интеграцион муносабатларга киришиши жараёнлари билан боғлиқ ҳисобланади. Яъни минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланишнинг микродарадаги кўриниши ҳисобланади;
- ўрта даражада минтақанинг яхлит ҳудудий салоҳиятидан фойдаланиш ҳолатига таъсир кўрсатувчи омиллар келтирилган. Бунда минтақа иқтисодий салоҳияти, унинг рақобат устунликлари, ишлаб чиқариш имкониятларини тавсифловчи кўрсаткичлардан фойдаланилган. Жумладан, минтақада хўжалик фаолияти юритиш учун яратилган шарт-шароитлар ҳам айнан ушбу кўрсаткичлар орқали баҳоланади.

¹¹ Муаллиф ишланмаси

Шунингдек, таклиф этилаётган гурулаш амалиётининг аввалгилардан афзаллиги қуйидагиларда ўз аксини топади:

- ҳар қандай минтақанинг иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш мумкинлиги;

- иқтисодий салоҳиятни баҳолашда зарур бўладиган маълумотларни тўплаш осонлиги;

- минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига салбий таъсир кўрсатаётган омиллар, жумладан, оқсаётган соҳаларни ўз вақтида аниқлаш орқали барқарор ривожланишни таъминлаш;

- сўнги йилларда жаҳонда, жумладан, мамлакатимизда амалга оширилаётган “яшил иқтисодиёт”, “инновацион иқтисодиёт”, “рақамли иқтисодиёт”, “SMART технологиялар”ни ривожлантириш борасида амалга оширилаётган ислохотларнинг устувор йўналишларига тўлиқ мос келиши.

Хулоса қилиб айтганда, минтақа иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш орқали барқарор ривожланишга эришиш мумкин бўлади. Ушбу мақсадга эришишда унга таъсир этувчи омилларнинг таъсир доираларини аниқлаш ва уларнинг ижобий таъсир имкониятларини кенгайтириш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар таҳлили

1. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление. – М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 239 с.
2. Лапин Н.И., Беляева Л.А. Регионы в России: социокультурные портреты регионов в общероссийском контексте. / Монография. – М.: Academia, 2009. – 807 с.
3. Чижова Н.А. К вопросу о социально-экономическом потенциале региона: теоретический аспект // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2013. – с. 109-112
4. Руденко М.Н. Классификация факторов развития и реализация экономического потенциала регионов с позиции социокультурного подхода. Российское предпринимательство. Том 18, № 15, август 2017. – с. 2215-2230.
5. Одинаев Д.Ш. Иқтисодий салоҳият тушунчаси, таркиби ва шаклланиш омиллари. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy e’ektron jurnali. № 3, may-iyun, 2022. – 260-266 betlar. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/27_Odinayev.pdf
6. Щербакова Е.В. Иерархическая структура экономического потенциала региона // Регионология. 2018. Т. 26, № 3. – с. 422-437
7. Ильина И.Н. Региональная экономика и управления развитием территорий: Учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / И.Н. Ильина, К.С. Леонард, Д.Л. Лопатников и др. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 351 с. маълумотлари асосида тузилган

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

